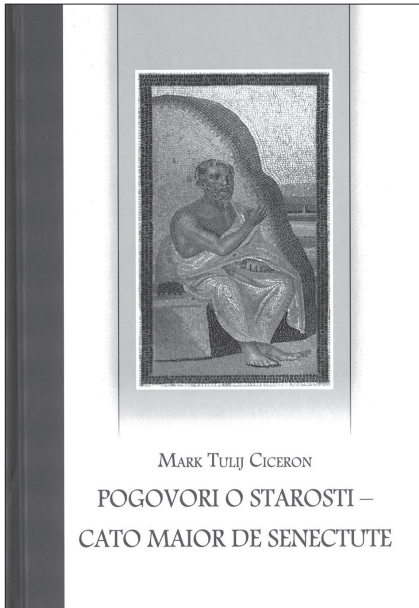

Mark Tulij Ciceron. *Pogovori o starosti – Cato Maior de senectute*. Prevod Vida Pust Škrkulja. Spremnna študija Kajetan Gantar. Ljubljana: Inštitut Antona Trstenjaka za gerontologijo in medgeneracijsko sožitje, 2015. [200 strani]

Izid Ciceronove knjige *O starosti* so uradno proslavili 18. novembra, ko so jo avtorji in uredniki tudi predstavili javnosti. Kot so večkrat poudarili vsi, ki so pomagali pri nastanku prevoda, je to delo najstarejša ohranjena razprava o starosti in medgeneracijskih odnosih. Poleg svoje edinstvenosti pa je ta spis vse presenetil prav s svojo nadčasno vsebino, ki je aktualna zlasti v današnjih razmerah, ko se Slovenija spopada s staranjem prebivalstva. Lično oblikovana knjižica je zato tudi vsebinsko zelo dodelana, saj poleg vzporednega izvirnika in slovenskega prevoda klasične filologinje Vide Pust Škrkulja in ostalega aparata (bogatih

opomb in pojasnil k prevodu, leksikona imen in pojmov ter samostojnega imenskega kazala) vsebuje tudi uvodni prispevek akademika Kajetana Gantarja o Ciceronu in njegovem delu ter kratko razpravo dr. Jožeta Ramovša o aktualnih demografskih vprašanjih.

Jože Ramovš je smiselnost prevoda te knjige utemeljil s tremi razlogi (str. 7–8 in 190–196): na prvem mestu tako izpostavlja pomen, ki ga imajo klasična spoznanja pri reševanju perečih demografskih nalog ob staranju prebivalstva. Nadalje meni, da je prevajanje klasičnih avtorjev po eni strani kulturna dolžnost, po drugi pa tudi izobraževalna priložnost, saj lahko knjigo uporabimo kot priročnik za nadvse široko publiko, ki bi se rada celostno izobrazila. Knjigo zato v branje priporoča vsakomur, ki ga zanimajo klasične izkušnje evropske kulture.

Ob izidu sta oba recenzenta, Boštjan Žekš in David Movrin, poudarila aktualnost in uporabnost knjige, slednji pa je med drugim izpostavil še dejstvo, da je ta prevod organsko povezan z Grošljevo komentirano izdajo, saj je prevajalka to izdajo uporabljala kot osnovo za svoj prevod. Pomemben pokazatelj kulturne občutljivosti za klasična antična dela je bila po njegovem mnenju prav pobuda izven filološke stroke – izdajo je namreč pripravil Inštitut Antona Trstenjaka za gerontologijo in medgeneracijsko sožitje v sodelovanju s SAZU.

Prevajalka Vida Pust Škrkulja, učiteljica umetnostne zgodovine in latinščine na srednji šoli »Ivana Šve-

ara« na Hrvaškem, je ob predstavitvi prevoda povedala, da ji je bilo prevajanje v veliko zadovoljstvo kljub zahtevnemu jeziku. Pri prevajanju se je namreč srečevala z različnimi jezikovnimi zagatami, ki pa jih je vselej poskušala reševati tako, da je bil končni rezultat izražen v aktualni slovenščini in z živimi idiomi, kar ji je povečini tudi uspelo: kompleksnejše fraze in tipično latinske konstrukcije je navadno preoblikovala v odvisnike ali pa jih izrazila z ustreznimi besednimi zvezami, zgoščeno nizanje samostalnikov, značilno za Cicero-na, pa je ponavadi razvezala v daljše enote. V predgovoru k opombam in pojasnilom (str. 163–165) je zato že sama opozorila na očitno značilnost prevoda, ki bralcu takoj pade v oči: prevod je namreč zaradi jedrnatosti in kratkosti latinščine nekoliko daljši od izvirnika. Vendar pa to pri branju ne moti niti latinista, ki bi želel vzporedno slediti latinskemu besedilu, saj je obseg izvirnega besedila vselej prilagojen dolžini prevoda.

Pripomnila bi morda lahko le to, da prevajalka ponekod dodaja besede oziroma fraze, ki po smislu sicer sodijo v besedilo, a so prej stvar interpretacije kakor pa prevoda. Prav tako se včasih (po nepotrebnem) odmakne od izvirnika in besedilo (preveč) preoblikuje, čeprav bi bil po mojem mnenju tudi bolj dobeseden prevod enako razumljiv. Tak primer je na primer tole: izvirnik se glasi *conservare aliquid pristini roboris* (ohraniti nekaj nekdanje trdnosti), prevajalka pa je to poslovenila v »ohraniti del nekdanje trdnosti duha in telesa« (O starosti 34), pri čemer je zadnji del vstavljen

po smislu. Podobno je nekaj strani naprej, kjer *sed menti atque animi* (sc. *subveniendum est*) (posvetiti se je potrebno umu in duši) precej razširi in prevede kot »še veliko več pozornosti velja posvetiti skrbni za umske in duševne sposobnosti (O starosti 36). Morda je najočitnejši primer skorajda že napačne interpretacije naslednji: *Quae* (sc. *mors*) *aut plane neglegenda est, si omnino exstinguit animum, aut etiam optanda, si aliquo eum deducit, ubi sit futurus aeternus* (če (smrt) pomeni izničenje duše, se zanjo sploh ni treba zmeniti, če pa ga povede nekam, kjer bo živel večno, si je smrti treba celo želei). Prevajalkin prevod se glasi: »Če se duhovni svet popolnoma izniči v času smrti, se nanjo sploh ni treba ozirati, če pa nas v duhu popelje v prihodnost nekega večnega bivanja, si je moramo celo želei!« (O starosti 66) Naj pripomnim, da pri Ciceronu ni govora o duhovnem, pač pa o dejanskem prehodu – z vstavljanjem fraz, kot je »v duhu«, pa prevajalka pravzaprav potvarja originalno besedilo.

Nekaj očitnih nedoslednosti lahko zasledimo tudi pri prevajanju posameznih pojmov: *prudentia* (razsodnost) je enkrat precej svobodno prevedena kot »življenjska modrost« (O starosti 1), drugič kot »preudarnost« (O starosti 20), spet na drugem mestu pa kot »poznavanje zakonov« (O starosti 27). *Consilium* je zdaj »preudarno odločanje« (O starosti 17), zdaj »premišljen nasvet« (O starosti 18). Veliko pomembnejši za samo vsebino in filozofsko teorijo pa je izraz *animus*, ki je celo znotraj istega odstavka preveden različno – enkrat kot

»duh«, že v naslednjem stavku pa kot »duša« (to je najočitneje v paragrafih 77–79).

Kot rečeno, laičnega bralca takšne nedoslednosti in »dodatki« ne bodo motili, latinist pa bo veliko pozornější in tudi bolj strog pri vrednotenju prevoda. Vsekakor pa vsaj glede stila drži, da je ta odločitev vsakega posameznika in da ima vsak prevajalec nekoliko drugačen pogled na to, kaj se mu pri prevajanju zdi najboljša rešitev. Prevod je v vsakem primeru razumljiv in lepo tekoč, k čemur sta pripomogla že omenjeni David Movrin in akademik Kajetan Gantar, na katerega se je v trenutkih neodločnosti obrnila prevajalka.

Kot je povedala, je bila te prevajalske naloge vesela tudi zato, ker jo je ponovno povezala z Ljubljano, kjer je študirala (bila je prav učenka Kajetana Gantarja), hkrati pa ji je bilo v veliko oporo in pomoč v času, ko se je tudi sama ob materini smrti soočala s človeško umrljivostjo in kratkosti življenja. Delo ji tako predstavlja sintezo med mladostjo in starostjo, saj prehod med življenjskimi obdobji predstavlja kot nekaj povsem naravnega.

Ob izidu je častna beseda pripadla akademiku Kajetanu Gantarju, ki je predstavil glavne misli Ciceronovega spisa in ga vpel v družbeni in literarni kontekst njegovega časa. Tudi spremno besedilo, ki ga je napisal (str. 9–63), je zelo bogato in poučno, saj poleg splošnega orisa Ciceronovega življenja in del predstavi tudi predloge, vsebino in odmeve knjige *O starosti*.

Delo »Katon Starejši – pogovori

o starosti« skupaj z istočasnim delom »Lelij ali o prijateljstvu« sodi v zadnje obdobje njegovega ustvarjanja. Ta spis sicer ni prvi spis na to temo, saj nam je iz grščine poznano vsaj še delo Aristona iz Keosa iz 3. st. pr. Kr. s podobnim naslovom, ki je Ciceronu verjetno služilo za zgled. Ariston je kot protagnista vpeljal Aurorinega ljubimca Titona, ki mu je Zevs na Aurorino prošnjo podelil nesmrtnost, ne pa tudi večne mladosti – ta se je tako od starosti vse bolj krčil in grbančil, dokler se ni naposled spremenil v škržata. Iz ohranjenih besedil vemo, da se je tematike starosti dotaknil vsaj še peripatetski filozof Aristotel. Vsekakor pa drži, da je Ciceronovo delo najstarejše ohranjeno besedilo o tej temi.

Pri tem se je Ciceron odmaknil od mitične predloge in glavne vloge ni pripisal »Titonu, kot Ariston s Keosa (saj bi zgodba iz njegovih ust ne bila posebno prepričljiva), temveč staremu Marku Katonu, da bi pripoved s tem dobila večjo težo (*O starosti* 3).« Delo je postavljeno v leto 150 pr. Kr., najverjetneje v Rim, in spisano v obliki dialoga med 83-letnim Katonom in dvema mlajšima moškima, Scipionom Afričanom Mlajšim in njegovim prijateljem Gajem Lelijem, oba znana občudovalca grške kulture in stoiške filozofije.

Izbira Katona kot protagonista je bila za Cicerona dokaj naravna: Katon je bil politično aktiven vse do svoje smrti v 85. letu starosti, poleg tega pa ga je Ciceron odkrito občudoval, ker je bil kot sam *homo novus* in se je s pomočjo naravne inteligence, govorniškega daru in trdega dela vzpel na

najvišji položaj v državi.¹ Nedvomno so na vsebino vplivale osebne okoliščine, saj je imel ob izidu Ciceron že 62 let, znašel pa se je v težkem položaju tako na zasebnem kot na javnem področju. *Katon* je torej nedvomno nastal z namenom, da bi lažje premagal težke razmere. Pri tem je Ciceron upodobil ideal starejšega državnika, ki si je pridobil ugled in avtoriteto med mladimi in sedaj v krogu privržencev uživa zaslužen *otium*.²

Kot pove že sam naslov, sta temi pogovora starost in njene tegobe. »Vsi bi jo radi doživeli, ko pa jo dosežejo, so polni obtožb na njen račun,« (*O starosti* 4) pravi *Katon* in jo poskuša v nadaljevanju obraniti takšnih obtožb. Pri tem navede štiri razloge za tako mišljenje: »Prvi razlog je v tem, da nas odvrča od raznih dejavnosti, drugi, ker oslabi telesno trdnost in moč, tretji, ker nas lahko prikrajša za skoraj vse vrste užitkov, in četrti, ker je že prav blizu smrti.« (*O starosti* 15)

V odgovor na prvo obtožbo *Katon* odgovori, da mladost na eni strani res odlikujejo telesna moč (*vires*), gibkost (*velocitas*) in hitrost (*celeritas*), a jo starost vendarle prekaša s svojo preudarnostjo (*consilium*), ugledom (*auctoritas*) in z modrim nasvetom (*sententia*) – s pešanjem telesnih moči se namreč krepijo duhovne odlike. Delo govori torej o nasprotju med starostjo in mladostjo, o superiornosti duha nad telesnostjo, o premoči ideje nad materijo,« če citiramo *Gantarjeve* besede (44). Dalje je

sicer res, da v starosti pojemajo moči. »Toda od starosti jih niti ne pričakujemo,« se glasi *Katonov* odgovor. »In tako ne samo, da nas nihče ne sili v tisto, česar ne zmoremo: niti tega, kar in kolikor zmoremo, nam ni treba početi (*O starosti* 34)«. Poleg tega nas starost s prikrajšanjem užitkov »prikrajša za tisto, kar je največja napaka v mladih letih! (*O starosti* 39)«. Človeka je namreč narava oziroma neko božanstvo obdarilo z umom, poželje pa je njegov največji sovažnik.

Pri odgovoru na zadnji očitek *Katon* svojo razpravo začne z dilemo o nesmrtnosti duše in vpelje dve možnosti: po smrti sledi bodisi popolno izničenje ali pa je prehod v večno blaženost. »Neke tretje možnosti pa gotovo ni mogoče najti (*O starosti* 66)«. *Katon* torej zelo prepričano zatre, da se smrti ni potrebno bati, saj je nujno ena od dveh stvari. Pri tem vpelje sokratsko alternativo med platonskimi idejami o onostranskem življenju na eni in epikurejsko tezo o popolnem izničenju telesa in duše na drugi strani. Na tem mestu je morda vredno pripomniti, da sta obe omenjeni Ciceronovi deli, tako *Lelij* kot *Katon*, posvečeni prijatelju Atiku, ki je bil znan epikurejec, medtem ko si *Katon* v besedilu prizadeva dokazati prav tezo o smrti, ki je nasprotna epikurejskemu nauku.

Pri tem je zanj bolj od dolžine življenja pomembno to, kako kvalitativno, predvsem pa pošteno ga živimo. Vrh tega je treba med dobrine prištevati »vse, kar se dogaja po naravi. Kaj pa je bolj naravnega od umiranja starih ljudi? (*O starosti* 71)« se sprašuje *Katon*. Človek se mora zato že

1 J. G. F. Powell, izd. in komentar, *Cicero: Cato Maior de senectute* (Cambridge: Cambridge University Press, 1988), 2–4.

2 Prav tam, 17.

od mladosti dalje vaditi v tem, da se za smrt kar najmanj zmeni, kajti brez te kontemplacije ne more biti nihče mirnega duha. »Gotovo je namreč, da moramo umreti, negotovo pa je, ali bo to že na današnji dan. Toda kdo bo v srcu miren, če se bo bal smrti, ki ob vsaki uri preži nad njim? (*O starosti* 74)«

Tretji argument, ki ga Katon navede v prid starosti je, da je smrt zelo verjetno pot k večnemu življenju in neminljivi sreči. V nagovoru Scipiona Katon tako izrazi prepričanje, da Scipionov in Lajlijev oče še vedno živita, čeprav sta že umrla, in da potemtakem obstaja posmrtno življenje, to pa je »tisto življenje, ki si edino zasluži imenovati se 'življenje' (*O starosti* 77)«.

V nadaljevanju se znova pojavi misel, da je človek sestavljen in dveh delov, smrtnega telesa in nesmrtnne duše, slednja pa je vklenjena v spone telesa. Katon zatrdi, da ga do takega prepričanja nista pripeljala zgolj razum in logično sklepanje, pač pa tudi avtoriteta največjih filozofov. V prvi vrsti o dušini nesmrtnosti pričajo nje- no hitro gibanje, sposobnost spomina na pretekle dogodke in razsodnost pri razmišljanju o prihodnjih, obstoječe veščine, znanosti in izumi. Zato pa »tista narava, v kateri so zaobjete vse te stvari, ne more biti umrljiva (*O starosti* 78).« Življenje duše v smrtnem telesu ni pravo življenje, njen odhod iz telesa pa ni prava smrt. Govorec meni, »da se razumnost duše začne šele takrat, ko očiščena in osvoboje- na vseh telesnih primesi zaživi v vsej polnosti (*O starosti* 80).« Ko namreč nastopi smrt, se duša – kakor vse dru- ge stvari – povrne k svojemu izvoru,

pri tem pa je ni mogoče zaznati. Zato je smrt še najbolj podobna spancu.

Kot ugotavlja Powell, ima vrstni red, v katerem Katon naniza svo- je protirazloge, očitno pomembno funkcijo z retoričnega vidika, saj Ciceronu omogoča, da slovesno zaključí Katonov govor z dokazom o nesmrtnosti duše. Dokaz, ki ga ponudi tu- kaj, ni nič novega, saj ga je do sedaj Ciceron uporabil že na več mestih v svojih filozofskih delih in gre za ti- pično platonsko argumentacijo, ki je podana v skrčeni obliki, njen namen pa je prej retorična kakor logična prepričljivost.³ Kar je bolj nepričako- vano, je dejstvo, da ga dejansko izreče Katon – s tem se namreč Ciceron pre- cej odmakne od realističnega prikaza Katonove osebe.⁴

Kot je očitno na podlagi njego- vih besed, je sedaj Katon prepričan v nesmrtnost duše; verjame, da umrli še vedno živijo in da bo njegov duh »resnično zaživel šele tedaj, ko se bo poslovil od življenja (*O starosti* 82)«. Razpravo zaključí z upanjem, da se bo po smrti pridružil tistim, ki jih je nekdaj poznal in jih imel rad: veseli se, da bo ob svoji smrti znova srečal svoje stare prijatelje, velika imena, o katerih je bral, še zlasti pa se veseli ponovnega snidenja s svojim sinom, katerega duša je odšla na tisti kraj, na katerega bo moral oditi tudi sam. Pri tem bo svoje življenje zapustil tako, »kot bi odhajal iz gostišča in ne od doma. Narava nam je namreč dala

3 Za primerjavo Ciceronovih prikvizov tega stališča v svojih filozofskih in nefilozofskih delih glej npr. P. Zupančič, »Ciceronovi pogledi na posmrtno življenje«, dostopno na spletni strani Kud-logos.

4 Powell, *Cato Maior de senectute*, 238.

prostor le za kratko bivanje, ne za trajno nastanitev (*O starosti* 84)«.

Do tega trenutka se zdi, da je osebnostna nesmrtnost odločno zatrjena. Graber je tako prepričan, da lahko v tem spisu zasledimo Ciceronovo nadvse trdno vero v nesmrtnost duše.⁵ Katon Starejši, glavni lik, namreč ponovi glavne teze iz *Pomenkov v Tuskulu*, ki so izšli nekoliko prej, ta stališča pa sedaj niso predstavljena kot stališča, ki jih je potrebno šele ubraniti, temveč kot zrela prepričanja ostarelega moža. Da ta prepričanja dejansko odražajo Ciceronov lasten pogled, je mogoče sklepati na podlagi njegovih besed v predgovoru Atiku, kjer eksplicitno zapiše, da bo iz Katonovega govora razvidno njegovo lastno mnenje o starosti.⁶

Toda po drugi strani na primer Setaioli opozarja, da tudi tukaj Katonova teza ni prikazana s popolno gotovostjo.⁷ Katonove zadnje besede omajejo ta vtis, saj pride znova na plano skepticizem Nove akademije – kljub nagnjenju k veri v nesmrtnost duše je ta vera še vedno zgolj hipotezična. Takole pravi: »In četudi se morda motim, ko verjamem v nesmrtnost človeških duš, se prav rad motim in dokler sem živ, se nikakor ne želim

otresti te zmote, ki mi je v veselje (*O starosti* 85).« Če pa po smrti zares ne bo ničesar več občutil, kakor trdijo nekateri filozofi, potem se ne boji, da bi mu mrtvi filozofi očitali to zmoto in se mu posmehovali.

Navedeni odlomki predstavljajo le posamezne utrinke iz nadvse bogatega in slikovitega dela, ki to problematiko na razumljiv način približa preprostemu človeku, ki si tudi sam zastavlja takšna in podobna vprašanja. Bralcu bo v veliko pomoč imenski in stvarni komentar v opombah, ki posreduje le najbistvenejše podatke, potrebne za razumevanje in tako ne prekinja preveč branja. Za tiste, ki bi si želeli o posameznih imenih in pojmi izvedeti več, pa je prevajalka pripravila poseben seznam z izčrpnimi opisi. Pri branju morda zmoti le razdrobljenost posameznih delov knjige – prevodu namreč sledi prevajalkino pojasnilo k slovenskemu prevodu (ki bi morda prej sodilo *pred* prevod), nato sam seznam, šele zatem pa razprava Jožeta Ramovša o staranju in sožitju med generacijami. Ta se vsebinsko povezuje z njegovim predgovorom in je pravzaprav nekoliko neposrečeno vrinjena med seznam imen in imensko kazalo.

Ta razporeditev pa nikakor ne zmanjšuje razumljivosti vsebine dela, za katero je seveda zaslužna prevajalka, ki ji je uspelo, da se v izvirniku na trenutke kompleksno izražene misli v prevodu lepo prelivajo ena v drugo. Kljub temu bi si morda vsaj latinisti želeli, da bi poleg Ciceronove vsebine ohranila tudi nekoliko več ciceronovskega sloga.

Polonca Zupančič

5 J. A. Graber, »Cicero's Thoughts on Immortality« (doktorska disertacija, Loyola University Chicago, 1946), 39; P. S. Cameron, »Approaching Death in the Classical Tradition« (doktorska disertacija, University of St Andrews, 2007), 132.

6 *Iam enim ipsius Catonis sermo explicabit nostram omnem de senectute sententiam. (De senectute 3)*

7 A. Setaioli, »Cicero and Seneca on the fate of the Soul: Private Feelings and Philosophical Doctrines«, v: *The Individual in the Religions of the Ancient Mediterranean*, ur. J. Rüpke, 455–88 (Oxford: Oxford University Press, 2013), 5.